

'מימוש עצמי' מתוך אמונה

למושג מימוש עצמאי משקל רב בעולם המערבי בכלל ובחברה הישראלית בפרט. יש לו כוח מרכזי בחיי בני האדם והשפעה על תהליך קבלת ההחלטות ובפרט על בחירת מקצוע.

ראיתי לנכון לנסות 'לתרגם' את המונח מימוש עצמי לשפה הלכתית-מחשבתית, לברר בתמציתיות את עמדת התורה בנושא ומתוך כך לגבש גישה ל'מימוש עצמי מתוך אמונה'.

מבוא: מימוש עצמי בפסיכולוגיה המודרנית

1. תיאוריית מאסלו

הפסיכולוג היהודי-אמריקני, פרופ' אברהם מאסלו, פיתח תיאוריה שנודעה בשם "היררכיית הצרכים" (Maslow's hierarchy of needs). תיאוריה זו משרטטת פירמידה בת חמש רמות של צרכים, המשותפים לכל בני האדם, מהנמוך לגבוה: צרכים פיזיולוגיים, הצורך בביטחון, הצורך בהשתייכות, הצורך בהערכה חברתית והצורך במימוש עצמי.

על פי התיאוריה, קיימת היררכיה בין צרכים לפי סדר החשיבות. התיאוריה מניחה שכדי לממש צרכים רוחניים נעלים יותר, חייבים קודם כל לספק את הצרכים הבסיסיים יותר. לדוגמה, אם אין לאדם מספיק אוכל, כל מחשבתו מתמקדת בסיפוק הצורך לאכול והוא אינו מסוגל לממש צרכים נעלים יותר.

בראש הפירמידה נמצאת הרמה החמישית שהיא הצורך למימוש עצמי¹. מאסלו כתב על היחס שבין הצורך ל'מימוש עצמי' לשאר הצרכים:

1. באנגלית נקרא המונח: The need for self-actualization כלומר: פיתוח הכישרונות. ראה: Francis Heylighen, 'A Cognitive-Systemic Reconstruction of Maslow's Theory of Self-Actualization', *Behavioral Science*, Volume 37, 1994, pp. 45-46: "המושג (מימוש עצמי) נובע מהרעיון שלכל פרט יש פוטנציאל חבוי: כשרונות ויכולות שעדיין לא יצאו מהכח אל הפועל שאותם ניתן לפתח. הגשמה עצמית משמעותה שהפוטנציאל של האני' ייעשה ממשי, ויוגשם בתהליך מתמשך" (תרגום חופשי מאנגלית - נ"ק, וכן במובאות להלן).

אפילו אם כל הצרכים הללו יסופקו, סביר להניח כי תפתח במהרה אי שביעות רצון וחוסר מנוחה חדש, אלא אם כן האדם יעשה את מה שהוא מסוגל לעשות. מוזיקאי חייב ליצור מוזיקה, צייר חייב לצייר, משורר חייב לכתוב שירה, אם בסופו של דבר הוא שואף להיות מאושר. מה שהאדם מסוגל להיות, הוא חייב להיות. נוכל להגדיר צורך זה בתור מימוש עצמי².

הצורך במימוש עצמי שונה מהצרכים האחרים, שהם למעשה דחפים להפחתת מחסור, וכאשר הדחף בא על סיפוקו - הצורך נעלם. לדוגמה אם האדם חש תחושת רعب, כאשר הוא מספק את הדחף הוא אינו זקוק למזון. אך במקרה של מימוש עצמי, הצורך מתמשך ומתעצם ככל שמפתחים את הכישרונות יותר. "הצורך למימוש עצמי אינו מצב קבוע, אלא תהליך של התפתחות שאינו נגמר"³.

ננסה לברר מהן ההתייחסויות במקורותינו למימוש עצמי לאור השאלות הבאות: כיצד עלינו להתייחס לתיאוריה של מאסלו? מהו המניע הראוי למימוש עצמי? מהו האיזון הראוי בין הדאגה לפרט לבין הדאגה לכלל? האם יש ערך לפיתוח הכשרונות? האם קיים מימוש עצמי בעבודת ה' מהם הגבולות והסכנות במימוש עצמי? מהו התנאי למימוש עצמי בדורנו?

א. הדאגה לפרט מול הדאגה לכלל

יש לברר את היחס בין מימוש עצמי ובין הדאגה והאחריות כלפי הכלל. אחד היסודות הבסיסיים ביהדות הוא שהאדם אינו 'אי בודד', ואינו יכול להיות אדיש לגורלם של אחרים⁴. האדם אינו יכול להתנתק מהכלל, להיות "צדיק בפרווה" (קדושת לוי, נח)⁵ ולדאוג לרוחניותו בלבד. ישנן דוגמאות רבות ליסוד זה, ונביא ביריעה זו רק אחדות מהן: חז"ל מותחים בקורת על נח שלא דאג מספיק לאנשי דורו (דברים רבה יא, א); חז"ל מותחים בקורת על אלימלך שהתמקד בדאגה לעצמו ולמשפחתו במקום למלא את

2. Abraham H. Maslow, 'A Theory of Human Motivation', *Psychological Review*, Volume 50, Issue 4, July 1943, Pages 370-396.

3. H. Maslow, *Motivation and Personality* (Harper & Row, Publishers, New York, 1970), p. 46.

4. ראה: Francis Heylighen, (1994), *ibid*.

5. ראה: נתן קוטלר, 'על האדישות', באהבה ובאמונה (910), ד' ניסן תשע"ג (2013).

6. הרב לוי יצחק מבארדיטשוב, קדושת לוי פרשת נח ד"ה אלה תולדות נח: "נראה דהנה יש שני מיני צדיקים שעובדים את הבורא, צדיק אחד יש שעובד הבורא ברוך הוא בהתלהבות גדול והוא לעצמו ואינו מקרב הרשעים להיותם גם כן מעובדי הבורא ברוך הוא רק שהוא עצמו בפני עצמו לבדו עובד הבורא".

תפקידו ולדאוג לכלל (רות רבה א); הגמרא בתענית אומרת "בזמן שהצבור שרוי בצער אל יאמר אדם: אלך לביתי ואוכל ואשתה, ושלוש עליך, נפשי" (תענית יא, א). האדם צריך להבין שאפילו אם הוא יצליח בחייו הפרטיים, הצלחתו האישית חסרת משמעות אם הכלל עדיין לא הגיע לשלמותו. ומעניין שגם בפסיכולוגיה המודרנית מבינים שהעיסוק במימוש עצמי אינו יכול להיות מנותק מהאכפתיות לסביבה:

ישנו דבר אחד מרכזי שמניע את הפעילות האנושית והוא הנטייה להגשמה עצמית. אולם תפיסה זו שמיוש עצמי הינו חלק בלתי נפרד מטבע האדם, עלולה להתפרש כאינדובידואליזם א-חברתי וכאגואיזם. אך למעשה, פרשנות זו מנוגדת לחלוטין לרעיון טבע האדם שאותו אנו מנסים לקדם. וכמו כן, היא מנוגדת באופן ישיר לעובדה שהמשמעות של שמירה על העצמיות לעולם לא תהיה 'אני קיים' בלבד, אלא ש'יחד איתי קיימים אחרים'. התברר מתוך תצפיות שערכנו, שמטופלים לא יכולים לממש את עצמם ללא כבוד במידה זו או אחרת לסביבה שלהם ובמיוחד כלפי בני אדם אחרים.

כעת השאלה היא: אם היהדות מדגישה כל כך את החיבור לכלל, מה צריכה להיות ההתייחסות לעיסוק בפרט ולמימוש עצמי?

הרב קוק מדריךנו מהו האיזון הראוי (עין איה ברכות א', קכ):

שלמות האדם היא שיהיה משתדל בשלמות עצמו הפרטית בכל האפשרי. אבל עם זה יהיה נגד עיניו כי אין שלמותו הפרטית נגמרת כי אם בשלמות הכלל כולו והצלחתו בהצלחה הלאומית הישראלית, ומזה יעלה להצלחה האנושית בכללה.

ויש להשמר, שלא תשיאהו תשוקתו להשלמת הכלל למעט בשלמות עצמו במעשים טובים ומדות טובות. כי אי אפשר להצליח את הכלל כי אם בהיות כל אחד מפרטיו שלמים ומוצלחים. ולא ידך גיסא, לא יעלה על דעתו שיוכל לעלות על מעלת שלמותו בהיותו בלתי עורג בכל לב לשלמות הכללי והצלחתו. רק בהקבץ יחד זריזותו בשלמות הפרטית עם מעייניו לשלמות הכלל והצלחתו, אז יזכה לאושרו האמיתי.

על כל פרט להעצים את עצמו ולפתח את כשרונותיו לא רק למען התועלת הפרטית שלו, אלא למען הכלל, וכאשר הוא מתהלך בדרך זו, הוא מתברך והכלל מתברך יחד עמו.

6. ראה: Kurt Goldstein, *Human Nature in the Light of Psychopathology* (Harvard University press, Cambridge, Massachusetts 1951), p. 201.

ב. יסודות המימוש העצמי ותפקידיו

1. כל כוח צריך לנתב לטובה

ראשית, יש להכיר כי יש לכל אדם כוחות מיוחדים שסופם לפרוץ החוצה, ואם לא ינתבו אותם לטובה – הם עשויים להתפרץ באופן שלילי.

הרב קוק כותב בסוף ספר 'מוסר אביך' שצריך לנתב לטובה כל כוח שפועל בעולם, כי אחרת הוא עלול לפרוץ החוצה בדרך שלילית (עמ' מט-נ):

לכן יש ללמוד, שכל מי שיש בו איזה כוח מיוחד צריך להוציאו לשלמותו כפי האפשר לו... ומכל שכן שהכוחות הכלליים כולם שנמצאים באדם חייב האדם להוציאם אל שלמותם, באופן שכולם יפעלו בשעתם ומקומם כפי כחם בעצת התורה בהבנת השכל. לפיכך חייב האדם לחפש בעצמו איזה כוחות מיוחדים מוטבעים בו, ולא ישליך אחרי גוו כל מה שימצא בנפשו הכנה לזה, אלא יעיין ויסתכל להשתמש בהם כראוי... כי הכחות מעשה ה' המה והם חזקים מאד ולא יתנו להסיג גבולם, ולא טוב יהיה כשיבאו לפעל בלא מנהיג כספינה בלא קברניטה.

הצורך למימוש עצמי הינו צורך רב-עוצמה באדם ולכן אין להתעלם ממנו, אלא צריך לדעת להוציאו מן הכוח אל הפועל כראוי ובדרך הנכונה. הרב קוק מדגיש בהמשך דבריו שיש לפתח את הכשרונות "בעצת התורה בהבנת השכל".

2. מילוי תפקיד בעולם

הצורך במימוש עצמי אינו רק פיתרון לכוחות המתפרצים, אלא גם בעל ערך חיובי כשלעצמו. כבר בחז"ל אנו מוצאים רמזים לכך:

הוא היה אומר: אם אין אני לי, מי לי? וכשאני לעצמי, מה אני? ואם לא עכשיו, אימתי?

(אבות א, יד)

כל אחד ואחד חייב לומר בשבילי נברא העולם.

(משנה סנהדרין ד, ה)

בחסידות, בעקבות משניות אלו, דובר על התיקון המיוחד לכל אדם באופן פרטי. השפת אמת, למשל, כותב על המשנה באבות: "כי כל אדם נברא על דבר מיוחד, מה שאי אפשר לאדם לתקן רק הוא" (בחוקתי תרל"ב). רבי צדוק הכהן מלובלין כותב דברים דומים בספרו 'פרי צדיק', על המשנה בסנהדרין: "שבאמת בשביל כל אחד מישראל נברא... כי כל אחד הוא מדוגל ומנושא בעניין מיוחד בפני עצמו, שעל זה כל העולם כולו בשבילו וצריכים לו בזה" (פרשת שקלים עמ' קסד-ה).

אמנם ר' צדוק והשפת אמת כותבים שלכל אדם יש תפקיד ייחודי, אך על פי איזה קריטריונים האדם יידע מהו תפקידו?

הרב קוק כותב באורות הקודש: "כל אדם צריך לדעת שקרוי הוא לעבוד על פי אופן ההכרה וההרגשה המיוחד שלו, ע"פ שורש נשמתו" (ח"ג עמ' רכא). נראה אם כן שהתפקיד הייחודי של האדם נקבע לפי כישרונותיו, ולכן מילוי התפקיד בעולם מהווה מוטיבציה נוספת לפיתוח הכישרונות.

3. נחת רוח פנימית

מלבד מילוי תפקיד בעולם, המימוש העצמי מביא לשלמות פנימית ורוחנית בנפש האדם. כך למשל כותב הרב קוק: "עיקר היגיעה הרוחנית ומניעת הנחת רוח הפנימי בא לאדם מה שהוא מתרחק ממה שהוא מוכשר לזה מסגולות נפשו" (קובץ ב, קכג). נראה להסיק מדברי הרב קוק, שכשם שאדם שאינו מפתח את כישרונותיו מתרחק מנחת רוחו הפנימית, כך אדם שמפתח את כישרונותיו מתקרב לנחת רוחו הפנימית. ומכאן חשיבות נוספת לפיתוח הכשרונות.

עוד כותב הרב קוק על מקומו החשוב של פיתוח הכשרונות בבניין האישיות (קובץ ג, שכב):

כשאדם רוצה להשתחרר ממושגיו העצמיים, יש שהוא מטשטש בזה את סגולותיו הרוחניים. כי דווקא על פי אותו הצביון שמיוחד לו על פי טבע נשמתו, יכול הוא להוציא מן הכח אל הפועל את כשרונו, ואם ירצה להשתחרר מעצמיותו, אוכד הוא את הבסיס שבנין הרוחני שלו בנוי.

ניתן לדייק מדברי הרב קוק שהעיסוק במימוש העצמי אינו משפיע רק על הכריאות הנפשית של האדם ומונע תחושת תסכול והחמצה, אלא עיסוק זה משפיע גם על סגולותיו הרוחניות של האדם. תפיסה זו מגיעה מהבנה הרמונית שהחלק הנפשי של האדם אינו מנותק מהחלק הרוחני שלו. הבנה זו מוצאת ביטוי גם בהלכה שמי שמתו מוטל לפניו פטור מכל המצוות האמורות בתורה (ברכות יז, ב; רמב"ם אב"ד, ו). אי אפשר לנסוק לגבהים רוחניים כאשר האדם נמצא בקושי רגשי. לכן גם נביא אינו יכול לקבל נבואה כאשר הוא אינו שרוי בשמחה: "אין השכינה שורה... אלא מתוך דבר שמחה של מצוה" (פסחים קיז, א). ולכן, ככל שהאדם נאמן לעצמיותו יותר (מה שכולל בין היתר גם את פיתוח כשרונותיו), כך הוא יכול לחזק יותר את סגולותיו הרוחניות.

אולם כיצד האדם יכול לבטא את ייחודיותו? באילו מישורים נכון לפתח את הכשרונות העצמיים? ננסה לברר כיצד המימוש העצמי בא לידי ביטוי בנוגע לעבודת ה' של האדם.

ג. מימוש עצמי בעבודת ה'

לכאורה, כל נושא פיתוח הכשרונות האישיים אינו רלוונטי כשמדובר בלימוד תורה ובקיום מצוות. הרי כולם מחויבים באותה תורה ובאותן מצוות, וכיצד אפשר לדבר על פן אישי בעבודת ה'?

1. התמקדות במצווה מיוחדת

שני גדולי עולם שחיו בצפת לפני כארבע מאות שנה התוו לנו את הדרך למימוש עצמי בעבודת השם. האלשיך הקדוש כותב (תורת משה שמיני ט, ה-ו):

במה שיראה הרואה בחינות מחולפות לאישי ישראל. יש חשקה נפשו בתורה, ויש בצדקה ויש בגמילות חסדים, וההיקש ביתר מצות.

כך גם רבי אלעזר אזכרי מדגיש את הפן האישי בעבודת ה' (חרדים ס"א):

ואף על פי שחייב אדם להזהר בכל המצוות, מכל מקום יש לו להחזיק באחת מכל המצוות בכח גדול והתמדה שלא יעבר עליה כל ימי חייו.

אם כן, לפי האלשיך הקדוש ורבי אלעזר אזכרי, השאיפה לדרך אישית בעבודת ה' היא שאיפה ראויה, והאדם רשאי להתמקד בתחום מסוים המתאים לו בעבודת ה'.

ואכן מצינו שהיו מהאמוראים שנוהרו במיוחד במצוות מסוימות: רב נחמן היה זהיר באכילת שלוש סעודות שבת, רב יהודה היה מתפלל מתוך עיון תפילה.⁷ כן מצינו שרב יוסף בנו של רבה נשאל: "אבוך במאי זהיר טפי? (=אביך במה היה נזהר ביותר) אמר ליה: בציצית..." (שם).

2. התמקדות בתחום מסוים בתורה

ברומה, מצינו שחלק מחכמי התלמוד התמקדו בתחומים שונים בתורה. למשל: על רבי יהושע בן לוי נאמר שהיה בקי באגדה (ב"ק נה, א), ושמואל נקרא "שמואל ירחינא" (ב"מ פה, ב) על שהיה בקי בסוד העיבור, בתולדות הלבנה והילוכה וסדר המזלות (רש"י שם ובר"ה כ, ב ד"ה יכילנא).

וכן מצינו שחכמים לא רק התמקדו בתחומים שונים, אלא כל אחד פיתח גם את הסגנון ודרך הלימוד הייחודיים לו. לרב יוסף, למשל, היו קוראים "סיני" (ברכות סד, א) מפני שהיה בקי במיוחד בברייתות (רש"י שם ד"ה סיני). לרבה בר נחמני היו קוראים "עוקר הרים" (ברכות שם) מפני שהיה מחודר יותר בפלפול (רש"י שם ד"ה עוקר הרים).

הרב קוק כותב ב'אורות התורה': "כל אחד צריך לעסוק בעסק שלו, במה שיש לו על זה הכנה וביחוד הדבר נוהג בענייני הלימוד" (ט, א). לכן כל אחד צריך להתמקד בתחומים ובסגנונות שונים בתורה שמתאימים לו.

על הנאמר בפרקי אבות (ג, ה) "כל השוכח דבר אחד ממשנתו", כותב החיד"א בספרו 'חסדי אבות': "כל אחד קבל חלקו בתורה בסיני, ואם הוא ירא שמים הוא המוציא

7. הגר"א חידש יותר מכך: לדבריו כשהיתה נבואה בישראל, היה האדם הולך לנביא, והוא היה אומר לו מה ייעודו שלשמו נברא. ראה בפירושו למשלי טז, ד.

8. כוונת הלב - שבת קיח, ב, תוס' ד"ה עיון תפילה.

לאור אשר קבלה נשמתו. והחידוש ההוא אין אחר יכול לחדשו כי הוא חלקו". לכל אדם מישראל יש חלק מיוחד בתורה שאותו עליו לחדש, ואם הוא לא יעשה זאת התורה הקולקטיבית של עם ישראל תהיה חסרה.

לאור דברי החיד"א נמצאנו למדים כי מימוש עצמי בלימוד תורה אינו בגדר פריבילגיה בלבד, אלא יש בזה אחריות ומחויבות לתורה של כל עם ישראל. כל אחד מחויב לשתף את האחרים בחידושו, כי אם הוא לא יוציא את רעיונותיו לאור, אף אחד אחר לא יהיה מסוגל לחדש זאת, ונמצא שעולם התורה יהיה חסר¹⁰.

3. התנאים למימוש עצמי בעבודת ה'

כמו בכל תחום, גם כאשר מפתחים את הייחודיות בעבודת ה' יש להגדיר את הגבולות:

ראשית, כאשר אנו אומרים שהאדם צריך להיזהר במצווה אחת או להתמחות בתחום מסוים בתורה, אין הכוונה שיזניח את שאר המצוות והתחומים האחרים בתורה, אלא הוא מחויב לקיים את כל המצוות וללמוד את שאר התחומים בתורה.

בהקשר ללימוד התורה, חז"ל אומרים: "אמר רב ספרא משום ר' יהושע בן חנניא, מאי דכתיב: 'ושננתם לבניך?' אל תקרי ושננתם אלא ושלשתם, לעולם ישלש אדם שנותיו, שלישי במקרא, שלישי במשנה, שלישי בתלמוד" (קידושין ל, א). בהקשר לקיום המצוות, רבי אלימלך מליז'נסק מלמדנו שאם מתמקדים במצווה אחת כראוי, ממילא הקב"ה מסייע לקיים את כל המצוות כראוי: "רק כשאדם נזהר במצווה אחת לעשותה בכל פרטיה ודיקדוקיה התלויים בה, זה הוא מסייע לו שהשי"ת יהיה בעזרו לקיים כל המצוות" (נועם אלימלך, פרשת בשלח ד"ה 'הרם את מטך').

9. חסדי אבות עמ' ט"ו. השווה: הרב שלמה שלם מאמשטרדם, פירוש נחמד למראה על מדרש רבה כרך א', בראשית כ, יב עמ' רכ ד"ה ויעש ה'. השווה: הרמח"ל, אדיר במרום (ירושלים, תשנ"ה), עמ' עא: "כל אחד נוטל חלקו בתורה. ונמצא שסיני אינו נשלם אלא כשכל אחד בא לעולם וגילה את חלקו. ואם כן מי שבא לעולם ולא נשתדל בתורה לגלות חלקו, אין התורה נשלמת".

10. עדיין יש לשאול: כיצד יידע האדם מהו חלקו בתורה? בראש התשובות לשאלה זו דברי הגמרא (עבודה זרה יט, א): "אין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו חפץ, שנאמר: 'כי אם בתורת ה' חפצו' (תהלים א, ב)". רש"י מסביר שהכוונה היא ש"לא ישנה לו רבו אלא מסכת שהוא מבקש הימנו, שאם ישנה לו מסכת אחרת אין מתקיימת לפי שלבו על תאותו". אם כן, התחום בתורה שעל האדם להתמקד בו הוא כנראה התחום שנעים לו לעסוק בו והוא מרגיש שלבו נמשך אחריו. מוסיף ומבאר הנצי"ב: "על זה אמר קהלת 'יְהַלֵּךְ בְּדַרְכֵי לְבָבְךָ' (יא, ו), מה שלבו נמשך אחריו, ברור שמזלו חזי כי זה ענין טוב לפי כח נפשו" (העמק דבר במדבר טו, מ). וראה בדברי הרב קוק ב'אורות התורה' ט, ו על ההשלכות אם מדחיק את משיכתו לתחום מסוים.

שנית, לעיתים כאשר האדם עוסק במימוש עצמי, הוא עוסק בעצמו ועלול לשכוח את האחרים. לכן הגישה הנפשית הראויה היא מימוש עצמי מתוך שייכות לכלל. אם כן, הזהירות במצווה אחת וההתמחות בתחום אחד בלימוד התורה חייבות להיות מתוך זיקה עמוקה לכלל עם ישראל¹¹. כדברי הרב חרל"פ: "הרעיון הלאומי בישראל, הוא הרעיון היותר נאצל והיותר מקיף ורחב אצלנו, בלי הכרת הלאומיות שלנו לא היינו זוכים לשום מצוה כללית או פרטית, כי כל יסוד קיום המצות הוא מצד ההתקשרות עם כלל ישראל, וכל מה שאנו מקיימים הוא בשם כל ישראל" (מי מרום ו, ד).

רעיון זה בא לידי ביטוי בסיפור חסידי על מתנגד אחד שהלך לבית הכנסת בשעה מאוחרת, וראה חסיד שעדיין לא התפלל. שאלו בתמיהה: "מה בנוגע לתפילה וללימוד תורה?" החסיד ענה לו: "ממה נפשך, אם התפללת ולמדת תורה בשם כלל עם ישראל, נמצא שגם אני התפללתי ולמדתי; אך אם לא התפללת ולמדת תורה בשם כלל עם ישראל, איזה ערך יש לתפילה וללימוד שלך?"¹².

ד. מימוש עצמי בתחומי החול

נוכחנו לראות שכל אדם מישראל נקרא לגלות את הייחודיות שלו בעבודת ה'. כעת עלינו לברר האם לגיטימי לשאוף למימוש עצמי גם בעולם החול, או שאין להרחיב את העיקרון מעבר לתחומי הקודש?

1. שיטת הרב פיינשטיין: מקצועות חול אינם צורך נפשי

בשנת תשמ"ב, הרב יוסף טנדלר שאל את הרב משה פיינשטיין על בחורים צעירים (בגיל שבע עשרה) הרוצים לעזוב את הישיבה כדי ללמוד במכונה ללימודי רפואה. הטענה שלהם הייתה שהם מרגישים שיהיה להם 'סיפוק הנפש' דווקא בתחום הרפואה ולא בתחומים אחרים כמו רבנות, הוראה ואפילו לא מחשבים. השאלה הייתה: האם צריך לשכנע אותם להישאר בישיבה?

הרב פיינשטיין מקדים ואומר שבפרנסה יש כלל גדול: צריך אמנם לעשות השתדלות וללמוד אומנות, אבל אין זה משנה כל כך איזה מקצוע בוחרים, ובטח שאין צורך לבחור מקצוע עם הכנסה גבוהה: "שאינן אומנות שאין בה עניות ועשירות, שלא עניות מן האומנות ולא עשירות מן האומנות, אלא הכל לפי זכותו" (משנה קידושין ד, יד)¹³.

11. ראה: האדמו"ר מאו"ז רוב 'באר משה', במדבר עמ' נג; השווה: שם משמואל, כי תבוא תרע"א ד"ה "תחת אשר לא עבדת".

12. ראה: שמואל זיוון, סיפורי נשמה (תשע"א), חלק ב' עמ' 171.

13. השווה: רבי מנחם מנדל מוויטבסק, פני הארץ (זיטאמיר, תרכ"ז), במכתב בסוף הספר עמ' 82.

ולגופו של עניין, הרב פיינשטיין כותב על הטענה שירגישו סיפוק נפשי דווקא בלימוד רפואה (אגרות משה יו"ד ח"ד לו, א):

וסיפוק הנפש, לא מובן כלל מה שייך זה לענייני פרנסה ודברים גשמיים, ששייך רק לעניינים רוחניים בלימוד וידיעת התורה ובמעשים רצויים ונכונים שמהם שייך שיהיה עניין סיפוק הנפש, אבל לענייני פרנסה הוא עניין גופני. אלא ברור שבא זה ממה שלא היו לאלו כלל אהבה וחשק ללימוד התורה¹⁴.

אם כן, לפי הרב פיינשטיין המושג מימוש עצמי אינו רלוונטי בכלל לתחומי החול, אלא רק לתחומי הקודש.

2. שיטת רבנו בחיי והרב קוק: מימוש עצמי בבחירת מקצוע

עם זאת, מצינו דעות שונות כבר בדברי הראשונים. רבינו בחיי כתב שישנה חשיבות שהאדם יבחר מקצוע לפי כישורונותיו הטבעיים: "לפיכך מי שמצא בתכונתו ובטבעו תשוקה לאחת המלאכות והיה גופו מתאים לה וסובל את טורח ההתעסקות בה, יפנה אליה ויעשה אותה סבה להשגת פרנסתו" (חובות הלכות שער הביטחון ג)¹⁵.

גם הרב קוק הלך בדרך זו, והדגיש את החשיבות במימוש עצמי לא רק בתחומי הקודש, אלא גם בתחומי החול. לפי גישתו על האדם להוציא מן הכוח אל הפועל את הכוחות שגנוזים בו וכישורונותיו של האדם יכולים להיות במגוון גדול של תחומים:

ומי ליבו נתונה לחכמות חול / לרפואה, לטבע, להנדסה, לכימיה.
ונפשו צמאה ותרחיב כשאול / להתענג על טוב חכמה ענפה פוריה...
אוהבי מלאכה, עת ירומו קולם / אם באמת באהבת מלאכה ידגלו,
להרבות בעמנו החרושת יתנו חילם / הלא ככוכבי אור על שמינו יהילו...
כל איש לחפץ לבבו ילך ויצליח / ומתנובות כפימו, עמם ירוממו,
כל אחד במקצועו רוח חיים יפיח / כבנותו לו בית הריסות עמנו יקוממו¹⁶.

14. השווה לסעיף טז שם הרב פיינשטיין נשאל: האם מותר לבחורי ישיבה לעיין בשעותיהם הפנויות בספרי חכמות חול ורפואה, בטענה שאם לא ימלאו את החשק הטבעי שלהם ללמוד את החכמות הללו, הם יתקשו גם ללמוד כראוי תורה? הרב פיינשטיין משיב שאין לחשוש לזה, אבל מכל מקום מותר אם לא מבטלים את סדרי הישיבה. נראה שטעם דבריו שאין לחשוש מפגיעה בלימודם עקב העדר סיפוקם הנפשי, נובע משיטתו שאין מושג של סיפוק עצמי בתחום החול, ולכן אין לחשוש מכך.

15. יש עוד לברר: האם כוונת רבנו בחיי שבחירת מקצוע מתאים גוברת על שיקולי הכנסה גבוהים, או שרבינו בחיי התכוון בכלל להדגיש את חובת ההשתדלות המינימאלית, שמספיק לאדם לבחור מקצוע המתאים לו והשאר בידי שמיים?

16. אורות הראיה עמ' כה-כה, 'אל חכי שופר'; השווה: אורות התורה ט, ו.

בשנת תרס"ח, משה זיידל ביקש מרבו הראי"ה קוק הדרכה מעשית - איזה מקצוע ללמוד באוניברסיטה כדי להביא תועלת ליהדות ולעם? הרב קוק ענה לו שאמנם אינו יכול לתת לו עצה מעשית, כי בשביל זה צריך לברר בדיוק מה ההשלכות המעשיות של בחירת מקצוע כזה או אחר. אך הוא הסכים לתת לו הדרכה כללית: "לבחור למען התועלת הרוחנית של כלל עמנו, הראויה להצטרף לכל מטרה פרטית" (אגרות הראי"ה קח).

בהמשך האגרת הרב קוק ממליץ לתלמידו לבחור במקצועות מסוימים (כמו פילוסופיה, שפות וספרות שמיות ואקונומיה). כנראה הרב קוק המליץ דווקא על מקצועות אלו, כי הכיר את כשרונות תלמידו וקיווה שיוכל להביא באמצעותם תועלת גדולה לדור¹⁷.

נראה שבנקודה זו שתי השיטות, של הרב פיינשטיין ושל הרב קוק, מתמזגות יחד. אם בוחרים מקצוע לפי הכשרונות באופן שמביא תועלת לעם ישראל, ייתכן שגם הרב פיינשטיין יסכים שיש בכך 'סיפוק הנפש'; שהרי הרב פיינשטיין כתב שהמושג 'סיפוק הנפש' שייך רק בעניינים רוחניים 'בלימוד וידיעת התורה ובמעשים רצויים ונכונים'. לכן מי שממלא אחר הדרכת הרב קוק לבחור מקצוע "למען התועלת הרוחנית של כלל עמנו, הראויה להצטרף לכל מטרה פרטית" ייתכן ויוכל למצוא 'סיפוק הנפש' גם לפי הגדרתו של הרב פיינשטיין.

ה. מהן הסכנות במימוש עצמי?

עלה בדיננו כי מימוש עצמי הוא ערך חשוב ואפילו הכרחי, כאשר האדם מפתח את כשרונותיו למען הכלל. אך אין להתעלם מן הסכנות שבדרך:

1. כוחי ועוצם ידי

בפרשת עקב (ח, יא-יח) נאמר: "השָׁמַר לְךָ פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ לְבַלְתִּי שָׁמַר מִצְוֹתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וְחֻקֹּתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְךָ הַיּוֹם... וְאָמַרְתָּ בְּלִבְּךָ כַּחַי וְעַצְמִי יָדִי עָשָׂה לִי אֵת הַחַיִּל הַזֶּה". כאשר האדם שוכח שכישרונותיו מגיעים מה', אין כאן רק פגם במידת הכרת הטוב ובעיה אמונית, אלא הרבה יותר מזה. כאשר האדם חושב שהוא האדון הבלעדי על הכישרונות שלו, ממילא הוא מרגיש שיש לו את הפריבילגיה לעשות איתם מה שהוא רוצה, לתועלת האישית שלו בלבד ולא לצורך הכלל. לעומת זאת כאשר האדם זוכר שהוא קיבל את הכשרונות שלו מה', הוא ממילא מבין שיש לפתח

17. נראה שמה זיידל אכן יישם את עצתו של הרב קוק, ובחר בלימוד השפות השמיות וספרותן בשביל להכשיר עצמו לעסוק במדע המקרא ולבקר את ביקורת המקרא. לשם כך יצא לאוניברסיטאות בגרמניה ובשווייץ וקיבל את התואר ד"ר. ראה: חקקי מקרא עמ' 8; מכותבי ראי"ה עמ' קיג.

אותם למטרה מסוימת, להועיל לכלל: "וְזָכַרְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ כִּי הוּא הֵנְתֵן לְךָ כָּח לַעֲשׂוֹת חַיִּל לְמַעַן הָקִים אֶת פְּרִיתוֹ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם בְּיוֹם הַזֶּה" (שם).

2. היסחפות

כל דבר בעולם נמצא באיזון עדין, לכל עניין מקומו ושעתו, ולכן אין להיסחף בשום תחום אלא יש ללכת בדרך האמצע (רמב"ם דעות א, ד). יכול להיות מצב שהאדם מתמקד כל כך במימושו העצמי ובקריירה שלו, עד שהוא שוכח את כל הערכים האחרים. לכן צריך למצוא את המינון הנכון ולהקדיש זמן למשפחה, חסד, לימוד תורה, זוגיות, עזרה בבית וכדומה.

הרב קוק מלמדנו שפיתוח הכישרונות אינו בהכרח סותר ניהול חיים רגילים ותקינים (פנקסי הראי"ה מ"א אות ק"ו):

אי אפשר לשום אדם לכבש את הכישרונות הטבעיים שלו מפני איזה מעצור של מצב או נימוס. ומי שהוא סופר ומשורר בטבע, מוכרח הוא להוציא את כשרונו מן הכח אל הפועל, אף על פי שמצד מצבו ומקריו הוא מוכרח לעסוק תדיר בעניינים אחרים הרחוקים מספרות ומשירה.

3. פיתוח הכישרונות הלא נכונים

לפעמים כאשר האדם מחפש את תפקידו בעולם, הוא נמשך למה שנראה נוצץ ונחשב ומפתח את הכשרונות הלא נכונים. לדוגמה כיום מקצוע עריכת דין נחשב ומוערך בחברה, וייתכן שאנשים שאינם מתאימים לו יימשכו אליו. בעניין זה הרב קוק מלמדנו: "לא יעשה אדם את נפשו שקר, אל יכזב את הרגשותיו הפנימיות מתוך סערת הדחיפה של הסכמת הרבים" (קובץ ח, כד). לכן על האדם להקשיב לקול הפנימי והאותנטי שבתוכו ולא לקולות מבחוץ¹⁸.

4. אגוצנטריות

לפעמים כאשר האדם עוסק במימוש עצמי בצורה בלתי מבוקרת, הוא עלול לשקוע בעצמו, לפתח גאווה ולאבד עניין במתרחש בחברה. הרב יהודה עמיטל זצ"ל מדריךנו (והארץ נתן לבני אדם, עמ' 59-60):

צריך להיזהר מאינדיבידואליות יתרה: ראשית, דבר זה מביא לגאווה, כשהאדם שם את עצמו במרכז; אך מעבר לכך, אדם צריך גם להתייחס לכלל, לחפש את טובתם של אחרים, ולא להתנתק מהכלל. השאיפה למקוריות נובעת לפעמים מתוך גאווה או מתוך עצלות וחיפוש דרך קלה... בנוסף לכך, אינדיבידואליות יתרה מביאה את האדם לאבד התעניינות במה שמתרחש בחברה... אדם שמחפש

18. ראה: אורות הקודש ג', צ"ז - "בקשת האני העצמי".

את דרכו הייחודית, צריך לחשוב כיצד הוא יכול לתרום לחברה בדרך המיוחדת שלו, ועליו להיזהר מהסכנה שבאינדיבידואליות מוקצנת.

ו. התנאי ל'מימוש עצמי' בדורנו

באיזו דרך אפוא יכול האדם לממש את כשרונותיו מבלי לשכוח את כלל ישראל או את בוראו? כיצד יינצל משימת עצמו במרכז?

1. היענות לקריאה למחויבות

הרב אהרן ליכטנשטיין זצ"ל מתייחס לנושא המימוש העצמי בהקשר למאמר חז"ל הידוע "גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה" (ב"ק פז, א): אדם "שאינו מצווה ועושה" מעמיד את עצמו במרכז ואילו אדם "המצווה ועושה" מעמיד את המחויבות לציווי במרכז. ישנו הבדל גדול בין העמדת האדם במרכז לבין העמדת ה' במרכז. הבדל זה מתחדד בבחירת מקצוע; אם עיקר מגמתו של האדם הוא לממש את עצמו, הוא יבחר מקצוע שבו הוא יכול לפתח את כשרונותיו באופן המרבי. לעומת זאת, אם עיקר מגמתו של האדם הוא היענות למחויבות, הוא יבחר מקצוע לפי השליחות המתגלמת במקצוע גם אם הוא לא בהכרח מממש את עצמו (באור פניך יהלכון, עמ' 68 ואילך):

אדם שמגיב בחיוב לקריאה ולחובה עשוי לחוש שהרגע ההיסטורי דוחף אותו להגשמת יעד כלשהו, הגם שלעתים אין הוא עולה בקנה אחד עם מאווייו האישיים או עם מימושו העצמי.

הרב ליכטנשטיין אינו שולל מציאות שבה רצונו של האדם בקיום המצוות או בבחירת המקצוע יתאים לרצונו של ה'. השאלה היא: מהי נקודת המוצא? האם הכוח המניע את חיי האדם הוא הרצון לממש את עצמו? או שהכוח המניע את חיי האדם הוא הרצון לקיים את רצון ה', גם אם לפעמים אין הוא עולה בקנה אחד עם תכנותיו ושאיפותיו הפרטיות? האם האדם מוכן להקריב ולוותר על אושרו הפרטי למען ההיענות לקריאה למחויבות? האם פיתוח הכישרונות מהווה מטרה בפני עצמה או רק אמצעי למען הגשמת מטרה עליונה יותר?

כמובן, עדיף לאדם - הן מבחינה פסיכולוגית, הן מבחינה דתית - שימצא אך טוב, שמחה ומימוש עצמי כמה שיעשה. אך זאת רק בתנאי אחד: שתוכן אותו מימוש עצמי והמניע שלו, לא יתחילו ב'אני' שבו. נקודת המוצא צריכה להיות רצון ה' יתברך, ולאחר תהליך ארוך, ויש להודות - גם קשה, עליך להיות מסוגל, בהדרגה, לעצב את ישותך הרוחנית הפנימית בדרך כזו שתביא עמה הרמוניה והתאמה בין רצון ה' לבין רצונך שלך (שם).

הסכנה שעליה מתריע הרב ליכטנשטיין היא סכנה מוחשית שיש לתת עליה את הדעת. אנו חיים בעולם שבו ההגשמה העצמית נהפכה לפולחן של עצמה, ולכן נראה שכדי לאזן את המציאות, יש להחזיר את עקרון המחויבות לרצון ה' למקומו הראוי. לכן אנו חייבים לקחת בחשבון גם את התמורה שהתחוללה בעולם בכל הקשור להעמדת האדם במרכז, ולעיתים תוך כדי דחיקת המחויבות הצידה.

2. להזדהות עם רצון ה'

חשוב לציין שהרב ליכטנשטיין אינו מתכוון שעל האדם לוותר לחלוטין על רצונותיו וכישרונותיו, אלא עליו לאמן את עצמו להזדהות באופן טבעי עם רצון ה':

היהדות אינה מדגישה את התביעה מהאדם להשיל מעליו כליל את רצונו שלו, אלא דורשת ממנו כי ילמד לזהות את רצונו שלו עם רצון ה' יתברך. על האדם לאמן את האינסטינקטים שלו בדרך כזו שמאליו יזדהה עם רצון ה' (שם).

ז. הצורך השישי בתיאוריית מאסלו

במהלך עיוננו התברר שתיאוריית מאסלו מנוגדת לגישתנו, מימוש עצמי מתוך אמונה. לפי מאסלו יש לאדם צורך במימוש עצמי ועליו לפתח את כישרונותיו; המניע של מאסלו למימוש עצמי הוא אגוצנטרי, לצורך האדם הפרטי, ולעומת זאת לפי גישתנו, מימוש עצמי מתוך אמונה, המניע צריך להיות לטובת הכלל: ככל שהפרט יעצים את עצמו ויפתח את כישרונותיו, כך יוכל להביא ברכה לכלל. המשמעות היא שלפי תיאוריית מאסלו הצורך במימוש עצמי הוא פסגת השלימות האנושית ותכלית עליונה העומדת בפני עצמה, אולם לפי גישתנו, הצורך במימוש עצמי הוא אמצעי למטרה עליונה להביא ברכה לכלל.

אולם, במהלך העיון התברר שכנראה מאסלו חזר בו מהקביעה שהצורך העליון ביותר הוא הצורך ב'מימוש עצמי'¹⁹. אם בתיאוריית מאסלו בגרסתה המקורית ישנם חמשה צרכים כאשר הצורך החמישי הוא מימוש עצמי, לפי הגרסה המעודכנת ישנו צורך שישי העומד למעלה מהצורך למימוש עצמי. צורך זה נקרא לפי מאסלו 'טרנסצנדנטיות' (=התעלות-עצמית, Self-Transcendence). אדם במדרגה זו שואף למטרה העומדת מעבר לדאגה לעצמו כמו אכפתיות לאחרים, מסירות לאידיאל

19. ראה: Mark E. Koltó-Rivera, 'Rediscovering the Later Version of Maslow's hierarchy of Needs: Self-Transcendence and Opportunities for Theory', Research, and Unification, In: *Review of General Psychology* 2006, Vol. 10, No. 4, 302-317.

(אמת, אומנות), או למטרה עליונה (צדק חברתי, איכות הסביבה, מדע, אמונה דתית) וכו'.²⁰

באוקטובר 1966 מאסלו כתב ביקורת על תיאוריית המימוש עצמי, ביקורת זו מעולם לא פורסמה בחייו. אצטט את הפסקה האחרונה בביקורת זו:

לסיום, מוכרחים לקבוע כי מימוש עצמי אינו מספיק. הדאגה להצלחה ולטובה האישית אינה עומדת בפני עצמה... כשם שמוכרחים לדאוג שלבני אדם אחרים יהיה טוב, כך מוכרחים לדאוג שיהיה לאדם הפרטי טוב, למרות שחייבים להראות איך ששניהם משולבים יחד בסינרגיה. למרות שבמידה זו או אחרת האינטרסים של האדם הפרטי והאינטרסים של הקבוצה, הארגון, התרבות או החברה, עלולים להתנגש, מכל מקום, העיקרון של הסינרגיה גובר. בכל אופן, ברור לחלוטין שפסיכולוגיה אינדיבידואלית ללא התייחסות לבני אדם אחרים או לתנאים חברתיים, אינה מספקת.²¹

שנתיים לאחר מכן, מאסלו כתב בהקדמתו למהדורה השנייה לספרו "לקראת פסיכולוגיה של קיום" (Towards a Psychology of Being) שישנו בתקופתו (1968) זרם שעומד מעבר לפסיכולוגיה ההומניסטית, והוא זרם הפסיכולוגיה הטרנס-הומניסטית. אם הפסיכולוגיה ההומניסטית שמה את האדם במרכז, הרי שהפסיכולוגיה הטרנס-הומניסטית נמצאת מעבר לצרכים והאינטרסים של האדם הפרטי: "אנו צריכים משהו שגדול מאיתנו שנוכל להתמסר אליו", כתב בהקדמתו.²²

בפרק האחרון בספר מאסלו כותב:

באופן פרדוקסאלי, דווקא ההצלחה במימוש עצמי (במובן של אוטונומיה) שמאפשרת התעלות עצמית, מודעות עצמית ואנוכיות, היא (גם) מאפשרת בקלות יותר לאדם... למזג את עצמו להיות חלק מתוך מכלול הגדול יותר מעצמו.²³

מאסלו הבין שאי אפשר להגיע לשלימות אם עוסקים רק בצרכים האינדיבידואליים, אלא השלימות האמתית היא כאשר מבינים שיש יותר מאשר האני שלי ומצליחים

20. ראה: *Ibid*, p. 303

21. ראה: A.H. Maslow, 'Critique of self-actualization theory', in: E. Hoffman (Ed.), *Future visions: The unpublished papers of Abraham Maslow* (Thousand Oaks, CA: Sage, 1996), pp. 26-32
 וכן בתוך: *Journal of Humanistic Education and Development*, 1991, Vol.29 (3), p.103-08

22. ראה: A.H. Maslow, *Towards a Psychology of Being* (Van Nostrand Reinhold Co., New York, 1968), pp. i-iv.

23. ראה: *Towards a Psychology of Being*, p. 212.

להתרומם לעבר דאגה לכלל. אם כן, נמצא כי ישנה התאמה בין הגרסה העדכנית של תיאוריית מאסלו ובין גישתנו מימוש עצמי מתוך אמונה שרואה חשיבות בפיתוח כשרונותיו של האדם הפרטי למען מטרה הגדולה יותר מעצמו.

ח. 'מימוש עצמי כאשר אין תועלת ישירה לכלל

היסוד החוזר את כל המהלך עד כה הוא שאדם המעוניין לממש את עצמו מתוך אמונה, עליו לפתח את כשרונותיו למען הכלל. כך ניתן להסיק מהמקורות שהובאו במאמר, מהרב משה פיינשטיין ועד הרב אהרון ליכטנשטיין, וכן מחלק מהמקורות שהובאו מהרב קוק. להבדיל, כך עולה גם לפי הגירסה המעודכנת של התיאוריה של מאסלו (לאחר שחזר בו) אנו רואים שהפרט יכול לממש את עצמו רק כאשר המימוש העצמי הוא למען מטרה עליונה יותר מהפרט עצמו.

אולם, כיצד יש להתייחס למימוש עצמי בתחומים שבהם אין תועלת ישירה לכלל, כמו למשל עיסוק בספורט? האם פיתוח הכשרונות מקבל 'הכשר' רק כאשר צומחת ממנו תועלת לכלל?

להלן אציג כיווני חשיבה:

1. המבחן: האם האדם במהותו נוטל או נותן?

הרב אליהו דסלר, ב'קונטרס החסד'²⁴, מבחין בין שני סוגי בני האדם: הנותן והנוטל. ישנם בני אדם שמגמתם העיקרית בעולם היא ליטול ושהכוח המניע שלהם הוא אגוצנטריות; לעומתם יש בני אדם שמגמתם העיקרית בעולם היא לתת, ושהכוח המניע שלהם הוא דאגה לזולת ולכלל.

מטבע הדברים, יש בין הנוטלים גם נותנים ויש בין הנותנים גם נוטלים, אך אין אלו כהרי אלו. העיקר הוא המטרה בחיים: "דבכל התורה כולה קיימא לן רובו ככולו"²⁵, הכלל הוא ההכרעה לפי הרוב. מי שמטרתו בחיים היא ליטול - גם נתינתו נטילה היא, ומי שמטרתו בחיים היא לתת - גם נטילתו נתינה היא.

אבל אלה המה דרכי הצדיקים שבבני האדם: נתינתם רבה ונטילתם מועטת; וגם המעט אשר יקחו, מוכרחים המה בו, למען אפשר להם את הנתינה וההטבה, משאת נפשם. נמצאת אומר, כי גם נטילתם ממקור קדושה יאתה, מחפץ

24. מכתב מאלהו חלק א', עמ' 33 ואילך.

25. הוריות ג, ב; קידושין מ, ב.

הנתינה, ולא יגעו ברעה - כח הנטילה - לעולמים. הקדושים אשר בארץ המה, הדבקים במדת קונם בכל עניניהם²⁶.

על זו הדרך, אם מגמתו של האדם בחיים מכוונת כלפי נתינה לכלל, והוא מפתח את רוב כשרונותיו כדי להועיל לכלל, אז גם אם יפתח כשרונות שאין בהם תועלת ישירה לכלל ואפילו לתועלתו האישית, פיתוח כשרונות אלו ייחשב כנתינה לכלל.

2. העיסוק בצרכי עצמו הוא עיסוק בצרכי הכלל

במסכת שבת מסופר על רב חסדא ורבה בר רב הונא שהיו דיינים והיו יושבים בבית הדין כל היום עד שהצטערו שלא לקחו הפסקה לאכילה ולמנוחה, וכן שלא היה להם פנאי לעסוק בהשלמתם האישית בלימוד תורה. הגמרא מספרת כיצד ענה להם רב חייא בר רב מדפתי (שבת י, א):

‘וַיַּעֲמַד הָעַם עַל מֹשֶׁה מִן הַבְּקָר עַד הָעֶרֶב’ (שמות יח, יג). וכי תעלה על דעתך שמשא יושב ודן כל היום כלו? תורתו מתי נעשית? אלא לומר לך כל דין שדן דין אמת לאמיתו אפילו שעה אחת - מעלה עליו הכתוב כאילו נעשה שותף להקדוש ברוך הוא במעשה בראשית. כתיב הכא ויעמד העם על משה מן הבקר עד הערב, וכתיב התם ‘וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם אֶחָד’ (בראשית א, ה).

מתברר כי למרות הנראה מפשט הכתוב על משה, באמת הוא לא שפט את ישראל במשך יום שלם ללא הפסקה; אלא שכיוון שהפסקותיו נועדו לתועלת הציבור, אין הן נחשבות הפסקות.

רב חייא מלמד את רב חסדא ורבה בר רב הונא שהעיסוק בצרכי ציבור והעיסוק בצרכי עצמך אינם סותרים זה את זה, אלא אדרבה - אם המנהיג לא יעסוק בצרכי עצמו, הוא גם לא יוכל לעסוק בצרכי הכלל. אך יותר מזה, החידוש הוא שכאשר המנהיג עוסק בצרכי עצמו, הוא למעשה עוסק בצרכי הכלל (עין איה שבת א, י):

כי אם צריך להשכיל שאמנם כיון שתעודת האיש השלם היא הטובה הכללית שיוצאת ממנו בחייו, א"כ לא רק השעות שבהן הוא מתיחד בפועל בעבודת הכלל הן מלאות מתעודת חייו, כי אם כל שלשלת חייו, כל צרכי השלמתו, בין הרוחנית בין החמרית, כולם יהיו לתועלת להגדיל טוב הכלל.

על כן, במנוחת לב צריך לפנות אל השלמות הפרטית שלו, הרוחנית והגשמית, ולדעת שאמנם מהשפעת הפעולות של השלמות הפרטית, בין בחומר בין ברוח,

26. שם, עמ' 34. וראה הרב קוק, אורות הקודש ג' י"ב: "הקדושה אינה נלחמת כלל נגד האהבה העצמית, הטבועה עמוק במעמקי נפש כל חי, אלא שהיא מעמידה את האדם בצורה עליונה כזאת, שכל מה שיותר יהיה אוהב את עצמו, ככה יתפשט הטוב שבו על הכל, על כל הסביבה, על כל העולם, על כל ההויה".

תצא שעה אחת ביום שבה יוכל ברכוש כחותיו הפרטיים לעבוד את עבודת הכלל, נמצא שכל עניניו הפרטיים המה ממלאים את המטרה הרמה הזאת.

רב חייא בר רב מדפתי ציין הקבלה בין הפסוק 'וַיַּעֲמַד הָעָם עַל מִשֶּׁה מִן הַבְּקָר עַד הָעֶרֶב' (שמות יח, יג) ובין הפסוק 'וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם אֶחָד' (בראשית א, ה). מדוע? הרב קוק כותב שבדרך כלל היום משמש לעבודה ואילו הערב משמש למנוחה. היינו חושבים שהעיסוק בצרכי הכלל יהיה שייך ליום ואילו העיסוק בצרכי עצמו יהיה שייך לערב; אך רבי חייא מלמדנו שהבוקר והערב, העבודה והמנוחה, העיסוק בצרכי הכלל והעיסוק בצרכי עצמו - הכל יום אחד ומגמה אחת. "הם יחד יום אחד בכללותם, שוים במעלתם לענין ההשלמה הכוללת" (שם).

3. הבריאות הנפשית

מאסלו טען שמימוש עצמי הוא צורך בלתי נפרד מהיות האדם אדם, ואם לא יעשה זאת ירגיש תסכול ותחושת פספוס. כדי שהאדם יהיה בעל אישיות מאוזנת, עליו לאפשר לכל כישרון לבוא לכלל ביטוי בדרך הנכונה. מאחר והיהדות מחייבת את האדם לדאוג לבריאותו הנפשית²⁷ (כמובן בגבולות ההלכה) לכן ודאי שיש חובה לספק צורך זה ולפתח את כשרונותיו. בהקשר זה נביא שוב את דברי הרב קוק מתוך פנקסיו, שהוזכרו לעיל:

אי אפשר לשום אדם לכבש את הכשרונות הטבעיים שלו מפני איזה מעצור של מצב או נימוס. ומי שהוא סופר ומשורר בטבע, מוכרח הוא להוציא את כשרונו מן הכח אל הפועל, אע"פ שמצד מצבו ומקורו הוא מוכרח לעסוק תדיר בעניינים אחרים הרחוקים מספרות ומשירה²⁸.

4. מתי לפזר ומתי לכנס?

העולה מהמקורות ומהסברות שהוצגו לעיל הוא שיש ערך בפיתוח הכשרונות גם כאשר אין תועלת ישירה לכלל. כעת נשאר לברר: מהי ההדרכה הנכונה בדורנו?

בגמרא בברכות (סג, א) נאמר: "תניא, הלל הזקן אומר: בשעת המכנסים פזר, בשעת המפזרים כנס". הרב קוק מסביר שהמצב האידיאלי הוא כאשר יש איזון בין העיסוק בטובת הפרט ובין העיסוק בטובת הכלל. שני העיסוקים הללו חשובים ומועילים זה לזה: כאשר הפרט מצליח, אז גם הכלל מצליח, וכאשר הכלל מצליח, אז גם הפרט מצליח. לכן אי אפשר להפריד ביניהם. אולם, המציאות האנושית היא שכמעט ואי

27. שמונה פרקים לרמב"ם, פרק ה: "וכן מי שהתעוררה עליו מרה שחורה, יסירה בשמיעת הניגונים, ובמיני זמר, ובטיול הגנות ובבניינים הנאים, וחברת הצורות היפות, וכיוצא בהם ממה שירחיב הנפש, ויסיר חלי המרה השחורה ממנו".

28. פנקסי הראיה חלק ב, פנקס מתקופת ירושלים - פנקס מ"א עמ' רכח פסקה קו. וראה מוסר אביך עמ' מט-נ; קובץ ב, קכג.

אפשר ליצור איזון מוחלט בין תיקון הפרט לבין תיקון הכלל. לכן אנו מוצאים תקופות בהיסטוריה שבהן עיקר ההתמקדות הוא בפרט ותקופות בהן הכלל במוקד. אם כן, מה צריך לעשות כאשר יש חוסר איזון?

על פי רוב יזדמן, שבמשך תקופה שלמה ישלוט רוח בעולם להתעסק הרבה בתקנת הפרטים, וכל אחד יתכנס בשלימותו הפרטית. אף על פי שזאת היא הדרכה טובה, מכל מקום ברוב ההתעסקות של כל אחד בשלימות עצמו, יעזבו עניני הכלל ולבסוף תגיע מגרעת גם אל הפרטים.

על כן, בראות איש אשר רוח בו בדורו, שיש נטיה עצומה ויתיר בו אל הכינוס, אז יפור, יעורר רוח בני הדור לעסוק בפיוור כחותיהם הטובים לתקנת הכלל כולו. אמנם זהו טבעו של רוח האדם כשמתעוררת איזו נטיה תלך בלא קצבה, על כן בעת שיעבור זמן רשום וההתעוררות תהיה חזקה להתעסק בענינים כלליים, תיקון הכלל החומרי והרוחני, ישפלו הידים בעסקי הפרטים, ויתמעטו החכמה והצדק, והעושר הפרטי החמרי ורוחני, עד שמזה תגיע מגרעת גדולה לא לבד להפרטים שהם עמודי הכלל, כי אם גם באוצר השלימות הכללי ישלח רזון. על כן, ראוי אז, בעת המפזרים יותר מדאי, לעורר לנס, להתעסק בשלימות היחידית... וכדי יאמצו הכחות הפרטיים, ואז ישוב גלגל החיים לדחות העושר הפרטי הצבור באוצר הפרטים אל הכלל בכללו. זאת היא העצה הנכונה תמיד לאיש אשר לבו ער, להשכיל אל מצב ההפרזה שבדור, ולהשלים את החסר²⁹.

הרב קוק מלמדנו שכאשר יש תקופה שבה יש התמקדות יתירה בענייני הפרט, יש להחזיר את האיזון על ידי התמקדות בענייני הכלל, וכן להפך.

אם כן, כדי לדעת מה ההדרכה הנכונה לדורנו, יש לבחון: האם דורנו מאוזן או נוטה מדי לאחד הצדדים?

על פניו נראה שבעידן המודרני, בדור החלוצים, הייתה התמקדות בענייני הכלל, ואילו בעידן הפוסט-מודרני, בדור שלאחר הקמת המדינה, נראה שיש התמקדות בענייני הפרט. אך הדברים מורכבים יותר, ישנן כיום קבוצות בעם ישראל שבהן יש נטייה חזקה כלפי העיסוק בענייני הכלל³⁰, ומאידך קבוצות בהן יש נטייה חזקה כלפי העיסוק בענייני הפרט³¹. כמו כן ישנן תקופות שונות בחיי האדם, ואין דומה תקופת השירות הצבאי שבה יש התמקדות חשובה והכרחית בענייני הכלל, ובין תקופת

29. עין איה ט', רעו (תודה לאחיי אביאל יהושע ולחיים-אורי על ההפניה למקור זה).

30. ראה: הרב חיים נבון, 'בגנות האידיאולוגיה', מוסף 'שבת', מקור ראשון, כ"ח בניסן תשע"ב 20/04/12. ראה: הרב שמעון גרשון רונזברג (שג"ר), נהלך ברג"ש, עמ' 321-331.

31. ראה: הרב שמעון גרשון רונזברג (שג"ר), לוחות ושברי לוחות: הגות יהודית נוכח פוסטמודרניזם, עמ' 320 ואילך.

הלימודים, רכישת מקצוע והקמת בית ומשפחה שבו יש התמקדות בענייני הפרט³². ולכן, אי אפשר לקבוע מסמרות לכאן ולכאן, ואם כן, כהדרכתו של הרב קוק: "זאת היא העצה הנכונה תמיד לאיש אשר לבו ער, להשכיל אל מצב ההפרזה שבדור, ולהשלים את החסר"³³. כל אדם נקרא לקחת אחריות ולנסות להשלים את החסר במקום בו הוא נמצא (בין אם זאת הקבוצה שאליה הוא משתייך ובין אם מדובר בתקופה בחיים לו) ולהביא איזון למציאות שנמצא בה.

ט. מסקנות וסיכום

במהלך הברור מהי הדרך למימוש עצמי מתוך אמונה, עלו המסקנות הבאות:

- א. שייכות לכלל: ראשית כל, מגמת פני האדם צריכה להיות כלפי הכלל.
- ב. חשיבות פיתוח הכשרונות: ישנה חשיבות בפיתוח הכשרונות, מצד ניתוב כוחותיו של האדם לאפיקים חיוביים, מילוי תפקידו הייחודי של כל אדם לפי כשרונותיו וכן שמירה על 'נחת רוח פנימית'.
- ג. מימוש עצמי בעבודת ה': חשוב שאדם יתמקד בתחום המסוים המתאים לו בעבודת ה', הן בקיום המצוות והן בלימוד התורה. זאת בתנאי שההתמקדות אינה במקום קיום שאר המצוות כהלכתן ולימוד שאר התחומים בתורה (וראה לעיל סעיף א' - שייכות לכלל).
- ד. מימוש עצמי בתחומי החול: לפי הרב פיינשטיין המושג מימוש עצמי אינו רלוונטי בכלל לתחומי החול, אלא רק לתחומי הקודש. אך לפי הרב קוק, שיסודות לשיטתו מופיעים כבר אצל רבנו בחיי, ישנה חשיבות למימוש העצמי גם בתחומי החול. מניע המימוש העצמי בתחומי החול, המתבטא למשל בבחירת מקצוע, צריך להיות טובת הכלל והתועלת הרוחנית של עם ישראל (ייתכן וגם הרב פיינשטיין יודה לרב קוק שהמושג מימוש עצמי רלוונטי בתחומי החול כאשר זה המניע).
- ה. הסכנות במימוש עצמי: כוחי ועוצם ידי - יש לזכור שהכשרונות מגיעים מה', ולכן יש לפתח אותם מתוך המניע הנכון לתועלת הכלל; היסחפות - יש למצוא איזון בין העיסוק במימוש עצמי לבין שאר הערכים; פיתוח הכשרונות הלא נכונים - יש להיות נאמן לקול הפנימי והאותנטי שבאדם ולא להיגרר אחר קולות מבחוץ; אגוצנטריות - גם כאשר עוסקים במימוש עצמי יש לשמור על מעורבות ואכפתיות בחברה.
- ו. התנאי למימוש עצמי בדורנו: נקודת המוצא בכל העיסוק במימוש העצמי ובפיתוח הכשרונות אינה יכולה להתחיל מהאדם ומרצונותיו, אלא עליה לבוא מתוך

32. אף שבניין בית ומשפחה פועל על הכלל.

33. עין איה, ברכות ט', רעו.

היענות לקריאה למחויבות ומתוך שליחות. הכוח המניע את חיי האדם הוא הרצון לקיים את רצון ה', גם אם לפעמים הוא אינו עולה בקנה אחד עם תכניותיו ושאיפותיו הפרטיות של האדם. כמובן אין הכוונה לוותר לחלוטין על הרצונות והכשרונות, אלא על האדם לאמן את עצמו להזדהות באופן טבעי עם רצון ה'.

ז. **תיאוריית מאסלו:** תיאוריית מאסלו כפי שהוצגה בתחילת המאמר מנוגדת לגישתנו, מימוש עצמי מתוך אמונה, מאחר ומאסלו מעמיד את האדם במרכז והמימוש העצמי הוא מטרה לכשעצמה. לעומת זאת, לפי גישתנו, יש להעמיד את רצון ה' במרכז והמימוש העצמי הוא אמצעי להועיל לכלל. אך התברר שבמשך השנים מאסלו חזר בו מהקביעה שמימוש עצמי הוא הצורך העליון ביותר. מאסלו הבין שהאדם אינו יכול להתמקד בעצמו בלבד, אלא עליו לדאוג לכלל, ולכן העמיד צורך שישי גבוה יותר בשם 'התעלות-עצמית'. לפי הגרסה המעודכנת של תיאוריית מאסלו, ישנה התאמה בין התיאוריה לבין גישתנו, מימוש עצמי מתוך אמונה.

ח. **מימוש עצמי כאשר אין תועלת ישירה לכלל:** (1) המטרה הכללית של האדם לחיים היא הקובעת. מי שבמהותו נותן ולא נוטל, גם נטילתו - נתינה היא. ולכן אפילו אם יפתח כשרונות שאין בהם תועלת ישירה לכלל, זה עדיין ייחשב נתינה לכלל; (2) הצלחת הפרט היא הצלחת הכלל והצלחת הכלל היא הצלחת הפרט. ולכן אמנם פיתוח הכשרונות מתחיל מהפרט, אך פועל על הכלל. בפרט כאשר המנהיג עוסק בצרכי עצמו, הוא למעשה עוסק בצרכי הכלל; (3) יש ערך לפתח את הכשרונות למען הבריאות הנפשית של האדם; (4) במצב אידיאלי יש איזון בין העיסוק בטובת הפרט ובין העיסוק בטובת הכלל. אך כאשר יש תקופה של חוסר איזון (לטובת אחד הצדדים), יש לנטות לצד השני כדי להתאזן. בדורנו כל אדם נקרא להשלים את החסר ולהביא איזון למקום בו הוא נמצא.